

שיעור ה

עצי סוכה אסורין כל שבעה

(סוכה ט ע"א)

- א. עצי סוכה – הסכך או גם הדפנות?
 ב. חידוש בסוכה ישנה ובסוכה עומדת וקיימת – בסכך או גם בדפנות?
 ג. גזל עצים וסיכך בהם או עשה מהם סוכה

א. עצי סוכה – הסכך או גם הדפנות?

בגמ' (סוכה ט ע"א; ביצה ל ע"ב) נאמר:

אמר רב ששת משום רבי עקיבא: מנין לעצי סוכה שאסורין כל שבעה? תלמוד לומר "חג הסוכות שבעת ימים לה" (ויקרא כג, לד). ותניא, רבי יהודה בן בתירה אומר: כשם שחל שם שמים על החגיגה, כך חל שם שמים על הסוכה, שנאמר "חג הסוכות שבעת ימים לה", מה חג לה' – אף סוכה לה'.

הרקע לדרשות אלו הוא דברי המשנה (ביצה שם) בה נאמר: "אין נוטלין עצים מן הסוכה אלא מן הסמוך לה".¹ אין מדובר במשנה על סוכה שנבנתה לחג הסוכות לשם מצווה, אלא על סוכה סתם, שממנה אסור ליטול עצים ביום טוב. מותר ליטול עצים מהקנים הזקופים לדפנות, כשהם לא מגוף הסוכה ולא בטלו לגבי הדופן. בנוגע לסוכה של חג הסוכות, נאמר בגמ' (ביצה שם; שבת מה ע"א):

תניא רבי חייא בר יוסף קמיה דרבי יוחנן: אין נוטלין עצים מן הסוכה אלא מן הסמוך לה, ורבי שמעון מתיר. ושזין בסוכת החג בחג שאסורה.

השאלה של רב ששת בשם רבי עקיבא: "מנין לעצי סוכה שאסורין כל שבעה"? היא על האמור בגמרא שהכול מסכימים שמסוכה שנבנתה לשם מצווה לחג הסוכות, אסור ליטול עצים במהלך החג.² ראשונים חלקו בשאלה מהם "עצי סוכה" האסורים בחג. הרמב"ם (פירוש המשנה, ביצה ד, ב) כתב באופן כללי:

סוכת החג בחג אסור ליהנות בעציה כל ימי סוכות שנ' "חג הסוכות... לה", ובא בקבלה כשם שחל שם שמים על חגיגה כך חל שם שמים על סוכה.³

- 1 בתוספתא (ביצה ג, ט) נאמרה הלכה אחרת: "אין נוטלין עצים מן הסוכה אפילו ביום טוב האחרון של חג".
- 2 הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק (משך חכמה, ויקרא כג, מב) הסביר: "עצי סוכה אסורים מן התורה: 'בסוכות תשבון שבעת ימים'. התורה האלקית, יש בה מצוות שהם מדריכים האדם נגד הטבע, ויש מצוות שהן כפי הטבע, רק שהם מטהרים את הטבע ומזככים אותו. וזה מצות סוכה: אחרי שהאדם הוא עמל בשדה כל הקיץ, יחרוש, יזרע, ויעדור, ויקצור, ויעמר, ועמל בשדה, ויאסוף את גרנו, ואסמיו מלאו בר, ולבו שמח בפרי עמלו, מה מתוקה לו מנוחתו להסתופף בצל ביתו! אז באה התורה ואמרה: צא מדירת קבע ושב בדירת ארעי! זה נגד הטבע לקדש כוחות האדם והרגשותיו מגבול החמרי. ולכן אמרו חג הסוכות תעשה לה', שיהא שם שמים חל על הסוכה כעל החגיגה. והוא ענין קדושה, ועצי סוכה אסורים מן התורה". הרב יהודה אריה לייב אלתר (שפת אמת, סוכות, שנה תרס) כתב: "סוכות זמן שמחתינו. דכתיב: 'שמחתי באומרים לי בית ה' נלך' (תהילים קכב, א). וסוכה הארה מבית המקדש. וגם היא בית ה' שחל שם שמים על הסוכה".
- 3 הרא"ה קוק עסק רבות בכשרותם של אתרוגי ארץ ישראל שאינם מורכבים, ובפסולם של אתרוגים מורכבים. בספרו עץ הדר השלם, אות לג (עמ' קנח) כתב: "ולא רחוק הוא להיות גם כן שם קודש על אתרוג ולולב ומיניהם, שהרי בסוכה (ט, א) אמרי': 'כשם שחל שם שמים על חגיגה כך חל שם שמים על סוכה'. ולקמן (יא, ב) מבואר

אך בהלכה כתב הרמב"ם (הל' סוכה ו, טז):

עצי סוכה אסורין כל שמנת ימי החג בין עצי דפנות בין עצי סכך. אין ניאותין מהם לדבר אחר כל שמנת הימים.⁴

הרמב"ם הבין ש"עצי סוכה" האסורים הם הסכך והדפנות.⁵
הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרלח, א) פסק כרמב"ם. בבית יוסף (אורח חיים סי' תרלח) ציין לדברי הרב אליהו מזרחי שהסביר את דברי הרמב"ם:

ושמא יש לומר דאיסור דפנות לאו מקרא ד"חג הסוכות" הוא דמפיק לה, אלא משום דדפנות צריכי לה לסוכה, דאי לאו דפנות לא קיימא סככה והוי ליה כאילו בטלינהו לגבי סככה והוי ליה כסכך ואסירי. מידי דהוה אסמוך לסכך דכיון דבטלינהו לגבי סכך הוי ליה כסכך, וכל פורתא דשקיל מינייהו סתירה היא.

לפי דברי הרב אליהו מזרחי, הרמב"ם הבין שמאחר שאין סוכה בלי דפנות, הדפנות נחשבות כבטלות לגבי הסכך, ולכן אסור ליהנות מהן.⁶ כמו כל עץ שמונח על הסוכה כסכך, שאף אם אין צורך בו אסור ליטול ממנו דבר.⁷

הרא"ש (א, יג) חלק על הרמב"ם:

דלמסקנא ולכו"ע ילפינן לולב מסוכה, ואין היקש למחצה, אם כן גם לענין חלות שם שמים על הלולב ג"כ ילפינן לולב מסוכה כשם שחל על החגיגה, ודברי הריטב"א (יא, ב) מורים ג"כ כן... וי"ל שפיר דמשום הכי פשוט הוא דאי אפשר שיהיה בפירות עבירה, וכמו שכתוב: 'ושמחתם לפני ה' אלוהיכם' (ויקרא כג, מ), כהא דכתיב: 'קודש הלולים לה' (ויקרא יט, כד)'. בנו של הרא"ה קוק, הרב צבי יהודה קוק (צמח צבי, עמ' קסו-קסז), הזכיר דברים אלו: "ועין סי' לג בעץ הדר שהעיר שם כקאמו"ר הגאון שליט"א למצוא בד' מינים מטעם זה צד קודש וקורבה לגבוה יתר על שאר מצוות". הרא"ה קוק חזר על כך שוב: עץ הדר השלם, אות מו (עמ' רכ-רכא). ראה גם: הרא"ה קוק, קבצים מכתב יד קדשו – כך ב, פנקס ה, עמ' קסא [78].

4 כן למדו גם התוס' (זבחים לו ע"ב ד"ה אלא). גם מדברי ר"ת (ביצה ל ע"ב תוד"ה אבל [שבת כב ע"א ד"ה סוכה]) משמע ש"עצי סוכה" היינו הסכך והדפנות: "ותירץ ר"ת דמה שאמר מה חג לשם אף סוכה לשם היינו לפי שיעור סוכה כגון ב' דפנות ושלישית אפי' טפח, אבל אי עביד דפנות שלמות יותר משיעור סוכה לא נפיק מקרא, ועל היותר קאמר שאסור מטעם מוקצה". המהרש"א (סוכה ט ע"א) כתב שר"ת סבר כרמב"ם. הרא"ש (סוכה א, יג) פירש את ר"ת שלפיו הכוונה רק לסכך, ומה שר"ת כתב על דפנות הסוכה, פירש הקרבן נתנאל (רא"ש סוכה שם אות נ) "לסימנא בעלמא נקט ודלא כמהרש"א שהשיג בזה". אמנם, הערוך לנר (סוכה ט ע"א) הקשה: "לא זכיתי להבין מה שיעור יש לשיטת ר"ת בסוכה הבנויה עם ד' דפנותיה, מה מהן מקרי כדי הכשר להיות אסור בהנאה". הבית יוסף (אורח חיים סי' תרלח ד"ה עצי) כתב: "ודעת הר"ן כדעת הרמב"ם". כך כתב הר"ן (ביצה יז ע"א בדפי הרי"ף): "ועצי סוכה דמיתסרי מהיקשא דחג אף דפנות בכללן, שגם הן צריכין להכשר סוכה. ומיהו לאחר שעשה השיעור הצריך מן הדפנות ונשלם הכשר הסוכה [כגון שתי דפנות וג' טפח] אם אח"כ הוסיף דופן משמע דלא מיתסרא. אבל עשאן לארבעתן סתם כולם אסורות ומוקצות". בחידושי אנשי שם (בדפי הרי"ף שם) התאים בין הר"ן לבין ר"ת, אך לא כן בביאור הלכה (סי' תרלח ד"ה ואם).

5 יש להעיר שאפשר לעשות דפנות לסוכה מכל דבר ואף מבעלי חיים (רמב"ם הל' סוכה ד, טז). לא ברור האם כשהרמב"ם כתב "עצי דפנות" הוא התכוון לאסור רק דפנות עץ, או גם דפנות העשויות מכל חומר אחר, כולל בעלי חיים.

6 הרא"ה קוק (טוב ראי – סוכה, עמ' רלא-רלב) ציין שהרמב"ם (הל' סוכה ד, א) פתח את הלכות סוכה בהצגת האופן החיובי של מידות הסוכה: "שיעור הסוכה גבהה אין פחות מעשרה טפחים ולא יתר על עשרים אמה, ורחבה אין פחות משבעה טפחים על שבעה טפחים" ורק בסוף ההלכה כתב את הפן השלילי: "היתה פחותה מעשרה או משבעה על שבעה או גבוהה מעשרים אמה כל שהוא הרי זו פסולה". אך בהלכה אחר כך (שם ב) כשעסק בדפנות כתב רק את הפן השלילי: "סוכה שאין לה שלש דפנות פסולה" ולא כתב את הפן החיובי. לדברי הרא"ה קוק הסיבה היא שלפי הרמב"ם "עיקר שם הסוכה וגדרה הוא הסכך אבל הדפנות הם מכלל פרטי הדינים שהם של תורה". מכאן שגם לפי הרמב"ם יש מדרגות שונות בין המרכיבים של הסוכה, אך קדושת הסוכה חלה על הסכך והדפנות.

7 כרמב"ם כתבו גם: פרי מגדים, סי' תרלז משב"ז ס"ק ד; מנחת חינוך, מצוה שכה, ט; ביכורי יעקב סי' תרלז ס"ק יא; ביאור הלכה שם ד"ה ואם גזל.

והאי דאסירי עצי סוכה היינו דוקא הסכך, אבל עצי הדפנות משרי שרו. דכל מאי דדרשינן מ"חג הסוכות" היינו דוקא בסכך, כדלקמן [סוכה יא ע"ב – יב ע"א] גבי פסולת גורן ויקב. ודלא כהרמב"ם ז"ל שכתב עצי סוכה אסורין כל שבעת ימי החג בין עצי דפנות בין עצי סכך.

הרא"ש ביסס דבריו על האמור בגמרא (יא ע"ב – יב ע"א):

דתניא: "כי בסוכות הושבתי את בני ישראל" (דברים טז, יג), ענני כבוד היו, דברי רבי אליעזר. רבי עקיבא אומר סוכות ממש עשו להם. הניחא לרבי אליעזר, אלא לרבי עקיבא מאי איכא למימר? כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: אמר קרא "חג הסוכות תעשה לך" (דברים טז, יג) מקיש סוכה לחגיגה, מה חגיגה דבר שאינו מקבל טומאה, וגידולו מן הארץ, אף סוכה דבר שאינו מקבל טומאה וגידולו מן הארץ. אי מה חגיגה בעלי חיים, אף סוכה נמי בעלי חיים! כי אתא רבין אמר רבי יוחנן: אמר קרא "באספך מגרנך ומיקבך" (דברים טז, יג) בפסולת גורן ויקב הכתוב מדבר. ואימא גורן עצמו ויקב עצמו? אמר רבי זירא: יקב כתיב כאן, ואי אפשר לסכך בו.

"כי בסוכות" – על פי ר' עקיבא הסוכה הכוונה היא לסכך, כפי שנלמד מהפסוק – שהסכך הוא מפסולת גורן ויקב, ומההיקש של סוכה לחגיגה.⁸

רש"י (ב ע"א ד"ה ושחמתה) כתב: "ועל שם הסכך קרויה סוכה", והרב יוסף דב סולובייצ'יק (רשימות שיעורים – סוכה שם) כתב שרש"י סבר כרא"ש ושלא כרמב"ם:

דבריו [=של רש"י] צריכים ביאור. ונראה שכוונתו היא על פי מה שיש להתבונן בסוכה, דתלויה בחלות שם סכך ומחיצות, מהו עיקר החפצא של הסוכה – האם הוא הסכך עם המחיצות ביחד, אלא ודאי רק הסכך בעצמו הוא עיקר החפצא של הסוכה, והמחיצות אינן אלא תנאי בהכשר הסכך. ובא רש"י לבאר שהחפצא של הסוכה הוא הסכך אבל המחיצות אינן כלולות בעיקר החפצא של הסוכה עם הסכך. וכן איתא ברש"י להלן (ב ע"א ד"ה דלא): "וסוכה היינו סכך כשמה". אליבא דרש"י עצם החפצא של הסוכה הוא הסכך בלבד, המחיצות רק מכשירות את הסכך, אך אינן חלק מעצם החפצא של המצוה.

יש להוסיף את דברי רש"י (יב ע"א ד"ה וכשרין) שהסביר גם מדוע הדפנות לא נקראות סוכה בעקבות האמור במשנה: "חבילי קש וחבילי עצים וחבילי זרדין אין מסככין בהן, וכולן שהתירן – כשרות, וכולן כשרות לדפנות":

כשרין לדפנות – דכל סוכה הכתוב, סכך משמע, דדופן לא איקרי סוכה. ודנפקא לן (סוכה ו, ב) דפנות מבסכת בסכת בסכות – מייתורא דקראי ילפינן, ולא ממשמעותא, הלכך 'סוכות תעשה באספך מגרנך' אסככה הוא דקאי.⁹

הרב יוסף דב סולובייצ'יק (רשימות שיעורים – סוכה ב ע"א) ציין את מחלוקת הרמב"ם והרא"ש, וכתב:

8 הט"ז (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרלח ס"ק א) האריך לדון במחלוקת הרמב"ם והרא"ש, ולפיו הרמב"ם אסר ליהנות מדפנות רק מדרבנן ומטעם מוקצה. אך אחרונים אחרים לא הסכימו עם דבריו.

9 הריטב"א (ב ע"א) כתב: "מתניתין סוכה שהיא גבוהה כו'. פי' הסכך הוא הנקרא סוכה בכאן וברוב המקומות, אבל פעמים שנקראת סוכה – הסכך והדפנות". כוונת הריטב"א במילים "בכאן וברוב המקומות" היא לכתוב בדברי תנאים ואמוראים. בעוד שרש"י התכוון לפירוש המילה "סוכה" בפסוקים, ואשר על כן הסביר רש"י מדוע דפנות לא נזכרו במפורש בפסוקים. אמנם בירושלמי (א, ו) נאמר: "רבי יסא בשם רבי חמא בר חנינה: 'וסכת על הארון את הפרוכת' (שמות מ, ג) מיכן שהדופן קרוי סכך, מיכן שעושים דפנות בדבר שהוא מקבל טומאה". הפרוכת עשויה מדבר המקבל טומאה, ובפסוק הפרוכת נקראת בלשון סככה – מחיצה, וכיון שהפרוכת עשויה מדבר המקבל טומאה מיכן שעושים דפנות בדבר שהוא מקבל טומאה. ראה גם (ז ע"ב) בהסבר הפסוק, ע"פ רב יימר בר שלמיה משמו של אביי.

יוצא מכך שהרמב"ם והרא"ש פליגי ביסודו של רש"י הנ"ל. הרמב"ם סובר, שגם מחיצות הסוכה נחשבות מגוף החפצא של הסוכה, לפיכך פוסק שכשם שחל שם שמים על הסכך כך חל שם שמים על המחיצות. מאידך הרא"ש מסכים עם רש"י וסובר שעצם החפצא של הסוכה הוא הסכך בלבד, המחיצות רק מכשירות את הסכך, אבל אינן חלק מגוף החפצא של המצוה. לכן פוסק הרא"ש שעל המחיצות ליכא חלות שם שמים. רק על גוף החפצא של הסוכה – הסכך – חלה חלות שם שמים.

אך נראה שאין הכרח להסביר שהרא"ש סבר כמו רש"י בעניין זה. בכל המקומות שצינו בדברי רש"י, רש"י הסביר את משמעות השם "סוכה" בפסוקים, ובהקשר לפסוקים הוא הסביר גם מדוע הדפנות לא נקראות סוכה, אך אין זה אומר שלעניין חלות שם שמים ושימוש בעצים, יהיה מותר להשתמש בדפנות. נראה להסביר את דברי הרמב"ם כדברי הרב חיים סולובייצ'ק (חידושי ר' חיים הלוי, הל' סוכה ו, טו), סבו של הר"ד סולובייצ'ק:

ונראה לומר בדעת הרמב"ם, דס"ל דנהי דאם באנו לדון על הסוכה עצמה ודאי דהסכך הוא דמיחשב עיקר הסוכה. וכדאיתא בסוכה דף ז' ע"ב עיין שם דפליגי בזה ר' יאשי' ורבנן אם דפנות איכללו בהדי סכך אם לא, ולדידן קי"ל דפנות לאו סכך נינהו, וגם חמתה מרובה מחמת דפנות כשרה, משום דלא חייל בהו דין סוכה, ורק הסכך לבד הוא דחלה עליו ונתקיים ביה דין סוכה. אכן כל זה הוא רק בהדינים הנוגעים לפסולא והכשרא דסוכה, דהם בגוף החפצא של הסוכה, והוא זה נוגע רק בסכך ולא בדפנות, כיון דהדפנות אינם בכלל סוכה. משא"כ בזה דעצי סוכה נאסרין, דילפינן לה מקרא ד"חג הסוכות", ס"ל להרמב"ם, דאין זה תלוי בעצם הסוכה, ושיהיה גזירת הכתוב דסוכה אסור ליהנות ממנה, כי אם דדין זה נאמר על מצות סוכה, דכל דמיקיימא ביה מצות סוכה אסור ליהנות ממנו, ודין מצוה שבה הוא שאוסר ליהנות ממנה. וע"כ כיון דילפינן גם לדפנות מקרא דבסוכות, ובלא דפנות לא מתכשרא [רמב"ם הל' סוכה ד, ב-ד], אם כן ממילא דגם דפנות איכללו במצות הסוכה. ואף על גב דאינהו לאו שמא דסוכה בהו, אבל מ"מ כן הוא מצותה, דלשם סוכה שעל הסיכוך בעינן גם דפנות, ולהכי הוא שפסק הרמב"ם דגם עצי דפנות הסוכה נאסרין.¹⁰

הדפנות לא מוגדרות בשם "סוכה", אך הן חלק בלתי נפרד מהסוכה. הרמב"ם הבין שדרשת הפסוק מורה שכל דבר שמרכיב את הסוכה, נהיה חלק ממצוות הסוכה, התקדש ונהיה מוקצה. לא רק זאת, גם נויי הסוכה הם מוקצה ואין להשתמש בהם, כדברי הרמב"ם (הל' סוכה ו, טז) בהמשך ההלכה:

וכן אוכלין ומשקין שתולין בסוכה כדי לנאותה אסור להסתפק מהן כל שמונה. ואם התנה עליהן בשעה שתלאן ואמר איני בודל מהן כל בין השמשות הרי זה מסתפק מהן בכל עת שירצה, שהרי לא הקצה אותן ולא חלה עליהן קדושת הסוכה ולא נחשבו כמותה.

אמנם ניתן להתנות על נויי הסוכה ולהשתמש בהם, אך אם הקצה אותם "חלה עליהן קדושת הסוכה" ואז "נחשבו כמותה". הביטוי "קדושת הסוכה" הוא ייחודי כאן, והרמב"ם קישר בין ההלכה הקשורה לנויי הסוכה לבין ההלכה הקודמת שעסקה בסכך ובדפנות: "וכן...". לפיו, יש לנויי הסוכה אותו מעמד, אלא שאין חובה לתלות קישוטים בסוכה ולכן גם אפשר להתנות עליהם, בעוד שיש חובה שבסוכה יהיו דפנות. הרב יוסף דב סולובייצ'ק (רשימות שיעורים – סוכה ט ע"א) הקשה על דברי הרמב"ם הללו בנוגע לנוי הסוכה:

10 הרב יצחק זאב סולובייצ'ק, הרב מבריסק (חידושים זבחים לז ע"ב) ניסח בקצרה את דברי אביו: "ונראה [בשם הגר"ח] דשם סוכה היא בודאי רק על הסכך, ולכן כל פסולי סוכה קאי על הסכך, ולא על הדפנות דעליהם אין שם סוכה כלל, אבל בקיום המצוה בודאי נתקיים גם ע"י הדפנות, ובלי הדפנות אין מצוה, ודין איסור הנאה אינו תלוי כלל בשם סוכה רק בקיום המצוה, לכן הדפנות ג"כ אסורים".

מהרמב"ם נראה שקדושת הסוכה חלה על עצי הסכך, הדפנות, וגם על נוי הסוכה. וקשה טובא, למה תחול קדושת הסוכה על הנוי, הרי אין הנוי חלק מן החפצא של הסוכה, וצ"ע. ג. עוד, מהרמב"ם משמע שהתנאי של איני בודל מועיל רק בנוי ולא בסכך ודפנות, ואם סובר שחל שם שמים גם על הנוי למה ניתן להתנות על הנוי ולא על הסכך או על הדפנות, וצ"ע.

כאמור, הסכך הוא המקור לשם הסוכה, אך צריך שיהיו בסוכה גם דפנות, ועל כן גם הדפנות הן חלק מהסוכה ואסור להשתמש בהן. אם אדם גם קישט את הסוכה והקצה את הקישוטים לשם הסוכה, גם הקישוטים נחשבים חלק מהסוכה ומתקדשים בה, ואסור להשתמש בהם.¹¹ הרא"ש הבין אחרת. לפיו, שם הסוכה הוא על הסכך בלבד, ולא על הדפנות, ובוודאי לא על נוי הסוכה, ועל כן רק הסכך אסור בהנאה.¹²

נראה להסביר עוד, שהרמב"ם והרא"ש למדו את דבריהם מהמשנה ומהדרשות בגמרא (ביצה ל ע"ב):

משנה. אין נוטלין עצים מן הסוכה אלא מן הסמוך לה...

אמר רב ששת משום רבי עקיבא: מניין לעצי סוכה שאסורין כל שבעה? תלמוד לומר "חג הסוכות שבעת ימים לה" (ויקרא כג, לד).

ותניא, רבי יהודה בן בתירה אומר: כשם שחל שם שמים על החגיגה, כך חל שם שמים על הסוכה, שנאמר "חג הסוכות שבעת ימים לה", מה חג לה' – אף סוכה לה'.

הרא"ש למד שההלכה "אין נוטלין עצים מן הסוכה... אמר רב ששת משום רבי עקיבא: מניין לעצי סוכה...", מתייחסת רק לסכך, שהרי הדפנות יכולות להיות מכל חומר אחר, לאו דווקא מעצים. דרשת ר' יהודה בן בתירה מתייחסת גם כן, רק לסכך. הרא"ש הפנה לגמרא (יב ע"א) בה נאמר: "מקיש סוכה לחגיגה, מה חגיגה דבר שאינו מקבל טומאה, וגידולו מן הארץ, אף סוכה דבר שאינו מקבל טומאה וגידולו מן הארץ". "מקיש סוכה [=סכך] לחגיגה" שהרי הדפנות יכולות להיות מדבר שמקבל טומאה ושאינו גידולו מן הארץ. הרמב"ם למד אחרת את האמור במשנה ובגמרא "אין נוטלין עצים מן הסוכה, אמר רב ששת משום רבי עקיבא: מניין לעצי סוכה...". הביטויים הללו "עצים מן סוכה... עצי סוכה" הם ייחודיים רק בסוגיה זו. בשום מקום אחר במשנה ובגמרא לא נקרא הסכך של הסוכה "עצי סוכה".¹³ אשר על כן הרמב"ם למד שאין הכוונה רק לסכך, ופירש שהלימוד בשמו של ר' עקיבא "חג הסוכות שבעת ימים לה" (ויקרא כג, לד), מתייחס לכל חלקי הסוכה – הסכך והדפנות. כדי לחזק הבנה זו הגמרא לא הסתפקה רק בדרשה של ר' עקיבא אלא נוספה גם הדרשה הזו:

ותניא, רבי יהודה בן בתירה אומר: כשם שחל שם שמים על החגיגה, כך חל שם שמים על הסוכה, שנאמר "חג הסוכות שבעת ימים לה", מה חג לה' – אף סוכה לה'.

ללמד שכל מה שקשור למבנה הסוכה – הסכך והדפנות הוא מוקצה.

11 ראה: הרב מיכל זלמן שורקין, "בשיטת הרמב"ם דשם שמים חל על הדפנות", הררי קדם, א, סימן קט.
12 הרב אלעזר מנחם מן שך (אבי עזרי, הל' סוכה ה, כה) ציטט את דברי הרב חיים מבריסק הללו על מחלוקת הרמב"ם והרא"ש, והסביר בעקבות דבריו את דברי הרא"ש באופן זה.
13 הרמב"ם אמנם עסק בשאלות הקשורות לסכך שהוא מעץ כמו: "כלי עץ" (הל' סוכה ה, ב), "פשתי עץ" (שם ד), "חבילי עצים" (שם י-יא), אך הסכך לא נקרא "עצי סוכה". יש מקום נוסף בו הרמב"ם כתב על עצי סוכה (הל' סוכה ה, כה). נדון בזה לקמן סעיף ג. "עץ" לסכך וגם לדפנות, מופיע בגמרא (לז ע"א), על האמור בפסוק: "וצאו ההר והביאו עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרם ועלי עץ עבת לעשות סוכות ככתוב" (נחמיה ח, טו). ורבי יהודה סבר: הני – לדפנות, 'עלי הדס ועלי תמרם ועלי עץ עבת' – לסכך. גם הדפנות לא נקראות "עצי סוכה". אמנם הן נזכרות בשם "מחיצות" (ד ע"ב), ואף "מחיצות של ברזל" (ב ע"א).

ב. חידוש בסוכה ישנה ובסוכה עומדת וקיימת – בסכך או גם בדפנות?

הרב יהודה אריה לייב אלטר (שפת אמת, ט ע"א) כתב שלמחלוקת הרמב"ם והרא"ש יש השלכה גם על הלכה אחרת בהלכות סוכה:

שם במשנה בית שמאי פוסלין [סוכה ישנה], הטעם בגמרא מדכתיב "חג הסוכות תעשה" ואפשר דגם הדפנות פסולין לבית שמאי אם הם ישנים. ונראה דתליא בפלוגתא דהרמב"ם והרא"ש לענין איסור עצי סוכה. דלהרמב"ם גם עצי דפנות אסורין, אם כן הוא הדין הכא לענין דרשא דסוכה ישנה... אכן הט"ז (אורח חיים סי' תרלו ס"ק א בשם הפרי מגדים) כתב בפשיטות דלכולי עלמא בדפנות כשר [=שאינן צורך לחדש בדפנות], אבל אינו מוכרח. מיהו לדידן אליבא דבית הלל גם אי צריך לחדש בה דבר, פשיטא דמהני חידוש בסכך. מיהו בזה יש לעיין דאפשר דמהני חידוש בדפנות בלבד, ולזה דעתי נוטה. וכן משמע בפוסקים דפליגי אי הכנסת כלים הוי חידוש [כמו שכתב הבית יוסף בסי' תרלו, בשם בעל הלכות ע"ש] משמע דבגוף הסוכה על כל פנים מהני גם בדפנות, כנ"ל.

נראה להעיר כמה הערות על דברי השפת אמת:

א. הרמב"ם לא הזכיר כלל שיש לחדש דבר בסוכה ישנה. הצורך בחידוש הוא לדעת בית שמאי, ולא נפסק כמותו להלכה. כך שגם לפי הרמב"ם שאסור ליטול מעצי הסוכה – עצי הסכך ועצי הדפנות, בכל מקרה אין צורך לחדש דבר בסוכה ישנה.

ב. הרא"ש כאמור חלק על הרמב"ם וכתב שעצי הסוכה שאסור ליטול מהם, הם עצי הסכך בלבד. נראה שגם הטור (אורח חיים, סי' תרלח), בנו של הרא"ש, סבר כאביו: "ובדפנות אין בהם שום איסור. אבל הרמב"ם ז"ל כתב שגם עצי הדפנות אסורין, ולא נהירא לא"א הרא"ש ז"ל". נראה שלפי הרא"ש והטור לא ניתן כלל לחדש סוכה ישנה בדפנות.

ג. השפת אמת כתב שגם לפי בית הלל אם צריך לחדש בסוכה דבר "פשיטא דמהני חידוש בסכך". יש להעיר שלפי הר"ן יש לחדש בסוכה ישנה כמצווה מן המובחר, ולפי הטור חידוש הסוכה הוא לעיכובא. אך כאמור רק כשמדובר בחידוש בסכך, לא בדפנות.

ד. השפת אמת ציין למחלוקת הפוסקים בנוגע להכנסת כלים לסוכה, האם זה מוגדר כחידוש או לא. כוונת השפת אמת לדברי הטור (אורח חיים סי' תרלו) שכתב: "סוכה ישנה שנעשית מקודם לחג ל' יום כשירה, ובלבד שיחדש בה דבר עתה בגופה לשם חג, אפילו בטפח על טפחיים סגי אם הוא במקום אחד". על דברים אלו כתב הבית יוסף: "כתב בעל העיטור (ריש הל' סוכה עח): 'ש"מ חידוש בגופה בעינן. ודלא כבעל הלכות (הל' סוכה ריש פ"א [ספר הלכות גדולות סי' יד – הלכות סוכה פרק סוכה שהיא גבוהה עמוד קצב]) שכתב מיכנשא ומימניא בסתרי הוי חידוש, דהא ליכא סוכה דלא יכיל לחדושי בה האי חידוש עכ"ל", וזהו שכתב רבינו [הטור] שיחדש בה דבר בגופה". בעקבות דברי הבית יוסף הללו כתב השפת אמת: "משמע דבגוף הסוכה על כל פנים מהני גם בדפנות, כך נראה ל'".

יש להעיר שהמובאה בדברי הבית יוסף – מחלוקת העיטור והבה"ג, היא ציטוט מדברי הרא"ש (א, יג), וכאמור הרא"ש פסק שאין קדושה בדפנות, וממילא לא יכול להיות שיועיל חידוש בדפנות. בנוגע לגוף דברי העיטור ודברי בעל הלכות גדולות שהזכיר הרא"ש וציטט הבית יוסף, דבריהם מבוססים על האמור בגמ' (מו ע"א), שם מדובר על סוכה "עומדת וקיימת" שהיא מוכנה לשם חג, והדיון הוא באיזה שלב יש לברך עליה:

תנו רבנן: העושה סוכה לעצמו, אומר: 'ברוך שהחיינו' כו', נכנס לישב בה, אומר: 'ברוך אשר קדשנו [לישב בסוכה]. היתה עשויה ועומדת, אם יכול לחדש בה דבר – מברך, אם לאו – לכשיכנס לישב בה מברך שתיים.

הריטב"א (שם) הסביר:

ומאי דאמרין 'היתה עשויה ועומדת' היינו אפילו בשהיתה עומדת ועשויה מקודם שלשים יום לשם החג ממש, שלא בדרך עליה... היתה עשויה ועומדת אם יכול לחדש בה דבר פי' בסכך או בדפנות הצריכות לה לעכב.

יש להבחין בין שתי סוכות: "סוכה ישנה" (ט ע"א) – סוכה שנבנתה מעל שלושים יום לפני החג ושלא לשם סוכות, שהיא סוכה כשרה מצד המבנה שלה – הסכך והדפנות, לבין סוכה "עשויה ועומדת" (מו ע"א) – סוכה שהוכנה לשם החג מלפני שלושים יום, אך עדיין היא לא שלמה ויש לסיים את הכנתה. על סוכה "עשויה ועומדת" אמר הריטב"א שאם יש לחדש בה דבר בסכך או בדפנות בדבר שהוא מעכב, אזי שיעשה כן ויברך שהחיינו, ואם הכול מוכן, כשייכנס בלילה הראשון יאמר שתי ברכות. אין מדובר כאן על "סוכה ישנה" בנוגע אליה חלקו בית שמאי ובית הלל. אמנם הריטב"א (ב ע"א) כתב בנוגע ל"סוכה ישנה" – "וקיימא לן כבית הלל. ומיהו לכתחילה מצוה לחדש בה דבר בגופה. אבל חדוש חוץ לגופה ככרים וסדינין וכיוצא בו, אינו מחודש". דבריו אלו מזכירים את מחלוקת העיטור ובה"ג בנוגע לסוכה "עשויה ועומדת", אך ב"סוכה ישנה" כאן לא כתב הריטב"א שניתן לחדש בסכך או בדפנות, אלא שיש לחדש בגופה, ונראה שכוונתו לסכך בלבד. כאמור, מחלוקת העיטור ובה"ג היא אך ורק על סוכה "עשויה ועומדת" – מוכנה לקראת החג מעל שלושים יום ויש להשלים בה פרטים. כך כתב בספר העיטור (עשרת הדיברות – הלכות לולב דף פז טור ג):

בדין הוא שיברך בסוכה שהחיינו בכניסתה היכא דעשויה ועומדת, לפי שיכול לחדש בה דבר... ואינו יכול לחדש בהן ביום טוב, דחידוש סוכה בגופה צריך.

"יכול לחדש בה דבר" – יש להשלים את מה שנדרש כדי שהסוכה תהיה כשרה ואז ניתן לברך שהחיינו. סוג השלמה כזה אי אפשר לעשות ביום טוב.

בספר הלכות גדולות (סי' יד – הלכות סוכה פרק סוכה שהיא גבוהה עמוד קצב) כתב:

תנו רבנן (סוכה מו א) "העושה סוכה לעצמו, אומר: ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה. נכנס לישב בה, אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וציונו לישב בסוכה. היתה עשויה ועומדת, אם יכול לחדש בה דבר כגון למיכנשה ולממך בה בסתרי, מברך שהחיינו, ואם אין יכול לחדש בה דבר, מברך שתים, אחת אסוכה ברישא ואחת אומן.

גם לפי בה"ג מדובר על סוכה ש"עשויה ועומדת", ולדבריו החידוש בסוכה הוא הכנסת הכיסאות וכד'. הרא"ש (א, יג) ציטט את דברי העיטור ואחריו את דברי בה"ג וכתב: "ודלא כבעל הלכות שכתב מיכנשא ומימך בסתריק הוי חדוש. דהא ליכא סוכה דלא יכול לחדושי בה האי חדוש". לפיו, אין זה חידוש בסוכה, כי בכל סוכה מכניסים שולחן, כיסאות וכד'.

יוצא אם כן שמחלוקת העיטור ובה"ג היא בסוכה "עשויה ועומדת" ודבריהם אינם קשורים כלל ל"סוכה ישנה". ייתכן שהרא"ש ציין את מחלוקת העיטור ובה"ג כדי לומר שגם בסוכה ישנה צריך לחדש בגוף הסוכה, והכוונה לסכך בלבד.

אין הכרח אם כן להסביר שדברי בה"ג מתייחסים ל"סוכה ישנה", ואף ייתכן שבה"ג סבר כפי שכתב הרמב"ם שלא צריך לחדש דבר בסוכה ישנה, מאחר שהוא לא הזכיר כלל את דין סוכה ישנה.¹⁴ ו. דברים אלו (בסעיף ד) יסייעו בידינו לעיין במשפט נוסף שכתב השפת אמת קודם לכן: "הט"ז (אורח חיים סי' תרלו ס"ק א) כתב בפשיטות דלכולי עלמא בדפנות כשר [=שאיין צורך לחדש בדפנות]. אבל אינו מוכרח".

14 דברים ברוח זו בהסבר דברי הבה"ג והשפת אמת, כתב הרב מנשה קליין "בענין סוכה ישנה לחדש בה דבר וישוב שיטת בה"ג", שו"ת משנה הלכות, ח, סי' רלו.

כך כתב הט"ז (שם): "סוכה ישנה. פי' הסכך הישן, אבל בדפנות לית לן בה לכ"ע". השפת אמת כתב על דבריו ש"אינו מוכרח" ובהמשך שהובא לעיל הסביר דבריו. על דברי הט"ז, כתב הפרי מגדים (שו"ע שם ס"ק א):

סוכה ישנה. עיין ט"ז. דפנות כשירים מכל דבר, ואין צריך חידוש גם כן בהם... ומינה שצריך לחדש בה דבר בגופה, בסכך דוקא. ולא מהני מה שחידש בה דופן רביעי וכדומה, דבסכך בעינן חידוש.

הפרי מגדים כתב שהחידוש בסוכה ישנה הוא רק בסכך ולא בדפנות. הוא לא כתב שתם שלא מחדשים בדפנות, אלא אם הוסיף דופן רביעי אין זה מועיל "דבסכך בעינן חידוש". על פניו נראה שהפרי מגדים רצה לומר ששום חידוש בדפנות לא מועיל לחדש סוכה ישנה. גם אם אדם הוסיף דבר שלא היה קיים, כמו דופן רביעי, זה לא יעזור כלום, כי החידוש הוא רק בסכך.

הרב יעקב עטלינגר (ביכורי יעקב, תוספת ביכורים סי' תרלו, ס"ק א) כתב על דברי הפרי מגדים הללו, שב"ריטב"א (מו"ע"א) כתב "דבמקום דצריך לחדש לעכב מהני גם כן חידוש בדפנות, דלא כפמ"ג". על דברי הביכורי יעקב הללו כתב הרב ישראל הכהן מראדין (שער הציון סי' תרלו ס"ק ז):

וכתב הפרי מגדים "ולא מהני מה שחידש בה דופן רביעי וכדומה, דבסכך בעינן חידוש", עד כאן דבריו. ונראה לי דדוקא דופן רביעי נקט, אבל אם חסר לו גם דופן שלישי בודאי מהני, דבלא זה לא היה יכול לקיים מצות סוכה, ועדיף מחדוש מעט בסכך. וכן מוכח ב"ריטב"א בדף מ"ו שכתב על מה דאמרינן שם היתה עשויה ועומדת אם יכול לחדש בה דבר, וזה לשונו: "פירוש, בסכך או בדפנות הצריכות לה לעכב, מברך מיד שהחיינו ושוב אינו מברך אותו בכניסת ליל החג, שכבר ברך זמן מדין סוכה בשעת מעשה" עד כאן לשונו. הרי דסבירא לה דבמקום דצריך חידוש לעכב, מהני נמי חידוש בדפנות שצריך להן לעכובא, ובודאי הכי נמי בעיננו. ובחנם השיג הבכורי יעקב על הפרי מגדים.

כאמור לעיל, ה"ריטב"א לא כתב דבריו אלו על סוכה ישנה, אלא על סוכה "עשויה ועומדת" שהוכנה למעלה משלושים יום לפני החג לשם סוכה, אך לא סיימו את בנייתה. בנוגע לסוכה כזו כתב ה"ריטב"א שאם יחדש בה במובן זה שישלים את הבנייה הנדרשת או בדפנות יוכל לברך ברכת "שהחיינו" בשלב זה עוד לפני החג. כאמור לעיל, בסוכה ישנה כתב ה"ריטב"א (ב ע"א) ש"לכתחילה מצוה לחדש בה דבר בגופה", אך לא לחדש בדפנות.

גם הפרי מגדים עסק בהלכות סוכה ישנה שהיא סוכה כשרה מצד המבנה שלה – הדפנות והסכך, אך החיסרון שלה הוא שזו סוכה ישנה. בסוכה ישנה כזו יש לחדש דווקא בסכך, ולא במה שאדם עושה משהו בדפנות, אף אם הוא מוסיף דבר שלא היה קיים.

ג. גזל עצים וסיכך בהם או עשה מהם סוכה

הרמב"ם (הל' סוכה ה, כה) כתב: "ואם גזל עצים ועשה מהן סוכה יצא. תקנת חכמים היא שאין לבעל העצים אלא דמי עצים בלבד". דבריו הם על פי הגמרא (לא ע"א): "גזל עצים וסיכך בהן – דברי הכל אין לו אלא דמי עצים".

הרמב"ם הרחיב את דין הברייתא וכתב: "שעשה מהן סוכה" ולא כתב "גזל עצים וסיכך בהן", משום שרצה לכלול גם את הדפנות. יש אחרונים שקישרו את מחלוקת הרמב"ם והרא"ש בנוגע לאיסור הנאה מעצי סוכה עם עניין סוכה גזולה.¹⁵

הרב חיים מבריסק (חידושי הגר"ח, סוכה ט ע"א) כתב:

15 כתבו על כך גם: הרב יוסף אנגל, לקח טוב, ו, יב; הרב יעקב עטלינגר, בכורי יעקב סי' תרלז ס"ק יא, ועוד.

דגזול פסול גם בדפנות, דקיום מצות סוכה הוי גם בדפנות וכל הנוגע למצות סוכה שייך גם בדפנות. ולפי"ז הרי נחא מה שפסק הרמב"ם [הל' סוכה ו, טז] דגם דפנות סוכה נאסרין, דס"ל דמאי דאיתקש סוכה לחגיגה היינו על כל מה שמקיים בו מצות סוכה, על כן שפיר שייך גם בדפנות.

בהנחה שדברי הרמב"ם "גזל עצים ועשה מהן סוכה" מכוונים לסכך ודפנות, הרי שדבריו תואמים לדבריו (הל' סוכה ו, טז): "עצי סוכה אסורין כל שמונת ימי החג בין עצי דפנות בין עצי סכך".¹⁶ הרא"ש (ב, טז) כתב שחכמים מודים שסוכה גזולה פסולה, אך לא פירט במה מדובר. בהגהות אשרי (שם הגהה א) כתב על דברי הרא"ש:

וכגון שגזל סוכה העשויה בראש האילן או בראש הספינה שאינה מחוברת לקרקע שאז היא נגזלת ואין עליו להחזיר דמים אלא כמו שהיא בנויה דאין כאן מפני תקנת השבים שהרי לא טרח לבנותה ולא הוציא עליה יציאות הלכך גזולה היא. אבל גזל עצים וסיכך בהם, אין לו אלא דמי עצים בלבד, ואין זה לא גזולה ולא שאולה דקני בשנוי השם ובשנוי מעשה. ועוד משום תקנת השבים אין לו לסתור בנינו אלא יחזיר דמים.

לפי הגהות אשרי, מדובר על מי שגזל עצים וסיכך בהם, ומבחינה זו דברי הרא"ש בנוגע לאיסור הנאה מעצי הסוכה תואמים. גם בתוס' הרא"ש (לא ע"א) גרס: "גזל עצים וסיכך בהם". יוצא אם כן שמחלוקת הרמב"ם והרא"ש בנוגע לסכך גזול או סכך ודפנות גזולות תואמת למחלוקתם בנוגע לאיסור הנאה מעצי הסוכה. אך לכאורה אין הכרח להסביר כך. נעיין בדברי הרמב"ם בשלמותם ובפסיקת השולחן ערוך. הרמב"ם (הל' סוכה ה, כה) כתב:

ואם גזל עצים ועשה מהן סוכה – יצא, תקנת חכמים היא שאין לבעל העצים אלא דמי עצים בלבד. ואפילו גזל נסרים והניחן, ולא חברן ולא שינה בהן כלום – יצא.

כאמור לעיל, הרמב"ם כתב "גזל עצים ועשה מהן סוכה" אף שבגמרא כתוב: "וסיכך בהם". סוכה בדברי הרמב"ם היינו סכך ודפנות. בהמשך ההלכה כתב: "גזל נסרים והניחן" – שם הכוונה רק לסכך (יד ע"א-ע"ב). פעולת הנחה היא בהקשר של סכך (רמב"ם הל' סוכה ה, ח): "והניח במקומו סכך". בנוגע לדפנות הפעולה היא עשייה (רמב"ם הל' סוכה ד, ב-ג): "ועושה דופן". בשולחן ערוך (אורח חיים, הל' סוכה ס' תרלז, ג) כתב כך:

ואם גזל עצים ועשה מהם סוכה, אף על פי שלא חיברן ולא שינה בהם כלום, יצא; תקנת חכמים, שאין לבעל העצים אלא דמי עצים בלבד.

השולחן ערוך כתב כמו הרמב"ם: "גזל עצים ועשה מהם סוכה", אך מה שהרמב"ם כתב על סכך מנסרים שלא חיברם ולא שינה בהם כלום, כתב השולחן ערוך על הגזול סוכה. אכן בביאור הלכה (שם ד"ה ועשה מהם) פירש את דברי השולחן ערוך: "ר"ל שסיכך אותה בהעצים, ולא חיבר העצים להבנין כלל". לפיו, "עשה מהם סוכה" פירושו שסיכך בעצים הללו. בנוגע לאיסור הנאה מעצי הסוכה כתב השולחן ערוך (אורח חיים הל' סוכה ס' תרלח, א) כמו הרמב"ם: "עצי סוכה אסורים כל שמונת ימי החג, בין עצי דפנות בין עצי סכך". מכאן שלפי השולחן ערוך אין הכרח להתאים בין ההלכה בנוגע להגדרת סוכה גזולה המתייחסת לסכך בלבד, לבין איסור הנאה מעצי הסוכה – הסכך והדפנות. נראה לומר שאיסור הנאה מסוכה נלמד מפסוק ומסברה, ובזה חלקו הרמב"ם והרא"ש האם זה הפסוק והדרשה נאמרו על סכך או גם על דפנות. אך בנוגע לסוכה גזולה, מהתורה בוודאי שהיא פסולה, אלא שחכמים תיקנו תקנה שהגזול ישיב רק דמים. תקנת

חכמים נובעת מרצון לסייע לשבים בתשובה. בנוגע למי שגזל עצים ובנה מהם סוכה, כתבו הרמב"ם (הל' גזלה ואבדה א, ה) והשולחן ערוך (חושן משפט, סי' שס, א): "אפילו גזל קורה ועשה אותה בסוכת החג ובא בעל הקורה לתבוע בתוך ימי החג, נותן לו את דמיה". במהלך ימי החג הגזלן משתמש בסוכה כבתוך שלו ואין לראות את הסוכה כגזולה וכמצווה הבאה בעבירה. "אבל אחר החג, הואיל ולא נשתנית ולא בנאה בטיט, מחזיר את הקורה עצמה" (רמב"ם ושו"ע שם). אלו אם כן שני נושאים שונים, שאין הכרח לקשור ביניהם.¹⁷

17 במחלוקת הרמב"ם והרא"ש עסק גם: הרב נעם ורשנר, ראשית הנזר – סוכה, עמ' 74-77.